

УДК 343.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/25>

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Шмат Михайло Сергійович,

аспірант

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»,

головний юрисконсульт

Інституту природокористування та екології Національної академії наук України

ORCID ID: 0000-0003-4423-5074

Researcher ID: AAZ-5136-2021

У статті проведено ретроспективний аналіз інституту звільнення від покарання за хворобою на українських землях, відповідно до авторської періодизації (передумови, зародження, становлення та сучасний стан). Наголошено, що історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою варто розглядати від появи передумов його виникнення, тобто із часів імперських експансій території України XIX століття. Встановлено, що передумови та процес зародження інституту розвивалися «еволюційно», через складнощі медичного забезпечення, неможливість здійснення трудової діяльності засудженими та з розвитком гуманістичних начал у кримінальному праві. Проаналізовано кримінальне законодавство Австро-Угорщини, Російської імперії та Радянської України (Українська Соціалістична Радянська Республіка й Українська Радянська Соціалістична Республіка). Доведено, що приводом для передумов виникнення інституту звільнення від покарання за хворобою слугував інститут неосудності. Зародження інституту пов'язано з розвитком радянського кримінального права, зокрема під час воєнного (Друга світова війна) та післявоєнного періодів. Визначено, що становлення інституту звільнення від покарання за хворобою відбулось у радянський період як кримінально-процесуального інституту (з 1960 року). Сучасний період розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою нерозривно пов'язаний із набранням чинності Кримінальним кодексом України. Сучасна регламентація інституту звільнення від покарання за хворобою цілковито відтворює логічність та послідовність його розвитку. Отримані висновки будуть корисні науковій спільноті під час проведення подальших наукових досліджень, з урахуванням особливостей розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою. Наголошено на необхідності проведення ґрунтовного наукового дослідження інституту звільнення від покарання за хворобою для подальшої законопроектної діяльності.

Ключові слова: хвороба, звільнення від покарання, ретроспективний аналіз, Уложення, злочин, психічно хворі, засуджені, Кримінальний кодекс.

Shmat Mikhailo. Historical development institution of exemption from punishment due to disease

The article provides a retrospective analysis of the institution of exemption from punishment due to disease in the Ukrainian lands under the author's periodization (preconditions, foundation, formation, and current situation). It is emphasized that the historical development of the institution of exemption from punishment due to disease should be considered from the emergence of the preconditions for its emergence, i.e. from the time of the imperial expansion of the territory of Ukraine in the XIX century. The preconditions and the foundation of the institute were developed "evolutionary" due to the difficulties of medical care, impossibility of labor activity by convicts and the development of humanistic principles in criminal law. The criminal legislation of Austria-Hungary, the Russian Empire, and Soviet Ukraine is analyzed. The diminished responsibility institution proved the reason for preconditions emergence of the institution of exemption from punishment due to disease. The institute's origins are associated with the development of Soviet criminal law, particularly during the war (World War II) and the postwar period. The establishment of the institution of exemption from punishment due to disease took place in the Soviet period as a criminal procedure institution (since 1960). The current development period of the institute of exemption from punishment due to disease is directly related to the coming into force of the Criminal Code of Ukraine. The current regulations of the institute of exemption

from punishment due to disease fully reproduce the logic and sequence of its development. The findings will be useful to the scientific community in conducting further research, taking into account the peculiarities of the development of the institute of exemption from punishment due to disease. It emphasizes the importance of implementing a thorough scientific study of the institute of exemption from punishment due to disease for further legislative drafting activities.

Key words: *disease, exemption from punishment, retrospective analysis, Code, crime, mentally ill, convicted Criminal Code.*

Постановка проблеми. Історіографія кримінального права України, яка стисло представлена у вітчизняній науці, є первинною основою провадження правових досліджень. Під час вивчення будь-якого кримінально-правового інституту, що існує нині, як зазначав М.С. Таганцев, необхідно простежити його історичну долю, тобто той привід, через який з'явився даний припис, ті видозміни, яких він зазнав в історичному розвитку.

Історико-порівняльний метод пізнання кримінального права є одним із найважливіших методологічних законів. Тому вивчення передумов, особливостей становлення і розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою [1] буде більш повно розкривати зміст предмета дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретроспективний аналіз інституту звільнення від покарання за хворобою у кримінальному праві України проводився лише Н.І. Поліщуком [2]. Позитивно оцінюємо таке дослідження, але воно не містить періодизації, роботи з усіма першоджерелами, а раннє провадження наукового пошуку з 1750 р. є намаганням «віднайти» результати дослідження. Серед іноземних дослідників доцільно виділити К.С. Бородулькіну, О.В. Жданову й О.О. Алфімову.

Постановка завдання. Метою статті є проведення ретроспективного аналізу інституту звільнення від покарання за хворобою на теренах України для врахування особливостей розвитку останнього в подальших наукових пошуках.

Основний матеріал дослідження. Для правильного розуміння історичних процесів розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою необхідно дотримуватися системного підходу та чіткого хронологічного порядку. Критерієм (підставою) ретроспективного аналізу інституту звільнення від покарання за хворобою доцільно обрати його законодавчу регламентацію (передумови, зародження, становлення та сучасний стан).

Пропоную в дослідженні інституту звільнення від покарання за хворобою використовувати представлену авторську періодизацію:

1) передумови інституту звільнення від покарання за хворобою на українських землях у складі Австро-Угорської та Російської імперій (1845–1917 рр.);

2) зародження інституту звільнення від покарання за хворобою в період Радянської України (1919–1960 рр.);

3) становлення кримінально-процесуального інституту звільнення від покарання за хворобою в радянський період (1960–1991 рр.);

4) період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення Кримінального кодексу (далі – КК) України, з дослідженням альтернативного проекту КК (1991–2001 рр.);

5) сучасний період розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою, з дослідженням нормативно-правових актів Російської Федерації (далі – РФ), що діють на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (2001 р. – дотепер) [3].

Запропонований варіант авторської періодизації інституту звільнення від покарання за хворобою найбільш повно відобразить основні етапи його розвитку [3].

Судження Н.І. Поліщука про те, що інститут звільнення від покарання за хворобою бере свій початок у XVIII ст., підлягає переоцінці. З урахуванням посилання на детермінантність «еволюції кримінально-релевантних психічних станів» і поготів [2, с. 25]. Медичний критерій як підстава для звільнення від покарання, зокрема питання осудності, не було регламентовано кримінальним законодавством аж до початку XIX ст. Меланхолію як середньовічний феномен божевілля не розглядаю як підставу для звільнення від покарання через релігійно-моральний критерій його встановлення та несумісність із сучасним розумінням психічного розладу. Отже,

історичний розвиток інституту звільнення від покарання за хворобою варто розглядати з появи передумов його виникнення, тобто із часів імперських експансій території України XIX ст.

На території українських земель у складі Австро-Угорщини, як єдиної федеративної держави Австрійської імперії та Королівства Угорщина, діяли різні системи кримінального законодавства. Карне законодавство було представлено так:

а) на території Галичини та Буковини діяв австрійський Кримінальний кодекс про тяжкі злочини, злочини та проступки 1852 р. (*Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen*), а також австрійські так звані «додаткові» карні закони (*Gesetze strafrechtlichen*);

б) на Закарпатті діяло угорське Карне уложення про злочини та проступки 1878 р. (*Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen*) та угорські «додаткові» карні закони.

Положення зазначених кримінальних кодексів (уложень) не передбачали звільнення від покарання за хворобою, оскільки останні не проявляли достатність принципів гуманності та належності поведіння зі злочинцем. Загалом законодавчі акти відповідали рівню буржуазного законодавства тогочасної Європи, хоча були результатом спадкоємності та наступності в розвитку кримінального права. Однак в обох випадках урегульовано питання неосудності під час вчинення злочину:

– «дія або бездіяльність не вважається злочином, зокрема коли злочинець повністю позбавлений розуму» (§ 2 австрійського Кримінального кодексу);

– «учинок не повинен приписуватися тим, хто вчиняє його у стані несвідомості або позбавленого розумової діяльності, щоб рішуче виключити дієздатність» (§ 76 угорського Карного уложення).

Окремо звертаємо увагу на те, що угорське Карне уложення містило припис щодо непризначення покарання через вади здоров'я: «глухонімі, які знають про караність своїх дій та не володіють необхідним розумінням через злочин, не будуть покарані» (§ 89).

Передумови виникнення інституту звільнення від покарання за хворобою на «Руських землях» мало свою особли-

вість. Церковно-пенітенціарна практика Московського царства фактично передбачала наявність інституту монастирського ув'язнення божевільних. Однак, з огляду на відому автономію церковного права, останній не знаходив свого відображення в нормативних актах аж до секуляризаційних реформ XIII ст. [4]. Такі питання більш ранньої кримінально-виконавчої практики залишаються поза предметом розгляду, оскільки дослідження актуалізоване в частині інституту кримінального права.

У період Російської імперії питання звільнення від покарання за хворобою не були предметом доктринальних дискусій, а лише порушувалися її деякі складники та суміжні правові інститути: звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності. Більшість учених періоду імперії позитивно ставились до ідеї та західної практики дострокового звільнення злочинців, які страждають на психічні розлади й інші тяжкі захворювання. Зокрема, М.В. Духовський відносив відстрочку виконання вироку до одного з винятків обов'язковості виконання обвинувального вироку суду, яке повинно бути застосовано в певних випадках, зокрема хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуттю покарання [5].

Першою систематизацією кримінального права в Російській імперії вважається Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. «Закони уголовні» увійшли до Зводу законів Російської імперії в 1832 р., проте його доопрацьоване друге видання затверджено в 1845 р.

Як убачається з положень ст. 99 Уложення про покарання кримінальні та виправні, злочинці, одержимі такими невиліковними хворобами, які не можуть без явної небезпеки для їхнього життя бути підданими тілесним покаранням, звільняються від останніх із заміною покарання (якщо тілесне покарання було визначено як єдиний вид покарання). Перелік таких хвороб визначався Додатком II даного Уложення, зокрема: «падучая болезнь» (епілепсія); приросла грижа; внутрішні та зовнішні аневризми; грудна жаба (*angina pectoralis*); вельми утруднене дихання, що походить від абсцесів легень, а також від частого кровохаркання, грудної водяної хвороби або

від великого викривлення хребта; часті напади кров'яного апоплексичного удару, зі схильністю до нього.

Уложенням про покарання кримінальні та виправні не передбачалося звільнення від покарання за психічною хворобою, однак у ст. 107 вищевказаного Уложення вказано на відсутність вини за вчинення злочину або проступку в осіб, психічно хворих від народження, або божевільних, які на момент учинення злочину не усвідомлювали протизаконності та характеру свого діяння. Тобто йдеться про неосудність, що передувало появі інституту звільнення від покарання за хворобою.

Видатна постать того часу, ординарний професор та ректор Московського університету С.І. Баршев порушував питання про неправильність виконання покарання щодо особи, яка вчинила злочин при повному розумі, а потім втратила його. У даному разі, на думку С.І. Баршева, мають місце ті ж причини, які перешкоджають покаранню померлого [6].

Пенітенціарна практика кримінально-виконавчої системи Російської імперії зводилася до відсутності диференціації в утриманні засуджених та відсутності спеціалізованих тюремних лікарень. Позитивний іноземний пенітенціарний досвід, за різних моделей поводження із засудженими, відображався в рекомендаціях Міжнародного пенітенціарного конгресу. Зокрема, на п'ятому Міжнародному пенітенціарному конгресі (м. Париж, 1895 р.), за участю російських пенологів, була порушена проблематика збільшення чисельності психічно хворих засуджених. Було рекомендовано створити спеціальні заклади для утримання останніх. Така міжнародна практика, із шаленим опором адміністрацій в'язниць, почала частково втілюватися лише в останні роки імперії [7]. Спеціальні умови утримання хворих засуджених слугували однією з передумов виникнення інституту звільнення від покарання за хворобою.

Для Російської імперії в зазначений період була характерна автономність військово-кримінального права, у зв'язку із чим діяв Військовий статут про покарання 1868 р. Проте вказаний Статут, який містив відповідні розділи «О замьнь одних наказаній другими», «О причинах, по коимь

содьянное не должно быть вмяняемо въ вину», «Объ обстоятельствахъ, увеличивающихъ и уменьшающихъ вину и наказание», «О смягченіи и отмянъ наказаній», не передбачав звільнення від покарання за хворобою.

Останній кодифікований акт кримінального законодавства Російської імперії – Кримінальне уложення 1903 р. У ст. 39 Уложення визначено умови неосудності. Порівняно з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р., у ст. 39 додатково зазначається елемент суб'єктивної сторони злочину – неможливість керувати своїми діями, розширено зміст стану психічно хворого – хворобливого розладу психічної діяльності, або без свідомого стану, або розумового не розвитку, що стався від фізичної вади або хвороби. Також ч. 2 зазначеної статті як новела передбачені наслідки, а саме: «въ случаяхъ, когда оставленіе такого лица безъ особаго присмотра судъ признаеть опаснымъ, онъ отдаеть это лицо подъ отвътственный надзоръ родителям или другимъ лицамъ, пожелавшимъ принять его на свое попеченіе, или помьещаетъ его во врачебное заведеніе». Вказаний припис щодо можливості передачі особи на поруки не поширювалося на осіб, що вчинили тяжкі злочини.

Кримінальне уложення 1903 р. мало відповідну унормовану структуру, представлену розд. 6 та 8 «О смягченіи и замьнь наказаній» і «Объ обстоятельствахъ, устраняющихъ наказуемость». Однак передбачене Уложенням 1845 р. звільнення від покарання за невиліковними хворобами (ст. 99) у новому Кримінальному уложенні 1903 р. представлено не було, як і звільнення за психічною хворобою, яка виникла до судового розгляду або у процесі виконання покарань.

Отже, інститут звільнення від покарання за хворобою в імперський період представлений не був, однак приписи кримінальних уложень (кодексів) слугували передумовами його виникнення. Для кримінального законодавства імперського періоду характерна наявність інституту неосудності. Окрім психічних, «одержимість» іншими невиліковними хворобами, як підстава для заміни покарання, була реґламентована лише в Уложенні про

покарання кримінальні і виправні 1845 р. Активне доктринальне обговорення звільнення від покарання за станом здоров'я в імперський період стало підґрунтям для його подальшого виникнення та розвитку в радянський період.

Наслідки Першої світової війни зумовили зміну вектора пенітенціарної системи Російської імперії на радянську виправно-трудова систему. Становлення інституту звільнення від покарання за хворобою можна простежити з розвитком кримінального права періоду Радянської України, зокрема періоду існування Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР).

З моменту ухвалення на третьому Всеукраїнському з'їзді рад 10 березня 1919 р. Конституції УСРР простежується тенденція рецепції радянського законодавства, зокрема кримінального. Правовою основою такого нормотворення слугував Договір між Всеукраїнським ЦВК та Всеросійським ЦВК від 1 червня 1919 р., на підставі якого було ухвалено постанову Всеукраїнського революційного комітету від 27 січня 1920 р. про поширення на всю територію України декретів РРФСР.

Приписи «Керівні начала із кримінального права РРФСР» (далі – Керівні начала) 1919 р., були поширені на всю територію УСРР і введені в дію 4 серпня 1920 р. постановою (циркуляром) НК юстиції УСРР (без жодної зміни). Це перший радянський кодифікований акт кримінального законодавства в Україні, однак він уже містив окремі положення про звільнення від покарання за психічною хворобою. У п. 14 розд. III вищевказаного документа зазначено: «Суду и наказанию не подлежат лица, совершившие деяние в состоянии душевной болезни или вообще в таком состоянии, когда совершившие его не отдавали себе отчета в своих действиях, а равно и те, кто хотя и действовал в состоянии душевного равновесия, но к моменту приведения приговора в исполнение страдает душевной болезнью. К таковым лицам применяются лишь лечебные меры и меры предосторожности». Даний припис свідчить про початок етапу зародження інституту звільнення від покарання за хворобою, зокрема за психічною хворобою.

Систематизація радянського кримінального права в УСРР бере свій початок від затвердження постанови ВУЦВК від 23 серпня 1922 р. «Про надання чинності Кримінальному кодексу УСРР». Загальна частина вищенаведеного Кодексу (історичний аналог Загальної частини КК України) по своїй суті відтворює положення Керівних начал та була цілком продубльована із Кримінального кодексу РРФСР 1922 р. Як зазначав О.А. Герцензон, це впливало із принципової єдності всього соціалістичного кримінального законодавства [8]. Навіть у самому Кодексі відображена «цель установления единства уголовного законодательства республик».

Питання звільнення від покарання за хворобою було порушено в п. 17 розділу «Загальні начала застосування покарання» Кримінального кодексу УСРР 1922 р., викладено так: «Наказанию не подлежат лица, совершившие преступления в состоянии хронической душевной болезни или временного расстройства душевной деятельности, или вообще в таком состоянии, когда совершившие его не могли давать себе отчета в своих действиях, а равно и те, кто хотя и действовал в состоянии душевного равновесия, но к моменту вынесения или приведения приговора в исполнение страдает душевной болезнью. К таким лицам могут применяться лишь меры социальной защиты, указанные в ст. 46 Уголовного кодекса». Отже, КК УСРР 1922 р., на відміну від Керівних начал, не передбачав звільнення від «умовної» кримінальної відповідальності, оскільки відсутнє посилення на те, що «суду не підлягає <...>». Адже судова відповідальність, за регламентацією КПК УСРР 1922 р., у той час ототожнювалася із сучасним розумінням кримінальної відповідальності (ст. 3). У більш ранні часи такого розмежування (звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання) узагалі не було, як слушно наголошує Н.І. Поліщук [2, с. 24–25]. Новелою також були заходи соціального захисту, передбачені ст. 46 КК УСРР 1922 р., які розширювали раніше застосовувані лікарські та запобіжні заходи.

Після ухвалення «Основних начал кримінального законодавства СРСР та союзних

республік» (далі – Основні начала) 31 жовтня 1924 р. виникає нова нагальна потреба в узгодженні вітчизняного республіканського законодавства. На такій підставі був ухвалений другий Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. Його положення змістово цілком відтворювали Основні начала 1924 р., якщо не враховувати переклад українською мовою як інтерлінгвістичну техніку нормотворення. Кримінальним кодексом УСРР 1927 р. передбачалася можливість ужиття таких заходів соціального захисту: судово-виправних, медичних та медично-педагогічних. У ст. 10 установлювався виняток із застосування таких заходів: «Судово-виправних заходів соціального захисту не можна застосовувати до осіб, які вчинили суспільно небезпечні дії у стані хронічної душевної хвороби або у стані тимчасового розладу душевної діяльності чи у стані якоїсь іншої хвороби, якщо ці особи не могли собі усвідомлювати своїх дій або керувати ними, а також і до тих осіб, які хоч і діяли у стані душевної рівноваги, але на момент ухвалення вироку вже захворіли душевно. До зазначених осіб можна застосовувати тільки медичні заходи». Тобто йшлося суто про звільнення від покарання за психічною хворобою в аспекті питання осудності, що досить наближене до сучасної редакції ч. ч. 2, 3 ст. 19 Кримінального кодексу України [1].

Звільнення від покарання за хворобою почало зароджуватися як інститут під час воєнного (Другої світової війни) та післявоєнного періодів розвитку радянського кримінального права. Це зумовлюється наслідками військових дій, вичерпністю людського потенціалу й унеможливленням підтримання репресивних заходів і належних умов медичного забезпечення «осужденных, заболевших душевной болезнью или тяжелым недугом» [9]. Медичною підставою для звільнення в директиві НКВС СРСР 1942 р. [9] виступала наявність тяжкого невиліковного захворювання в засудженого, що спричиняло повну втрату працездатності і неможливість її відновлення в умовах ув'язнення. Правовою підставою для звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі була неможливість участі особи у трудовій діяльності.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 вересня 1955 р. «Про дострокове звільнення з місць позбавлення волі інвалідів, престарілих осіб, що страждають важкою невиліковною недугою, вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей» звільнялися від подальшого відбування покарання з місць ув'язнення особи, що страждають тяжкою невиліковною недугою, у зв'язку з тим, що їх «подальше тримання не є необхідністю». Варто також звернути увагу на те, що Указ 1955 р. вперше обмежував коло осіб, що підлягають звільненню за хворобою, залежно від їх кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристик.

Найбільш суттєві зміни в законотворчому аспекті радянської України щодо інституту звільнення від покарання за хворобою припали на період постсталінізму. У 1958 р. вперше в радянському законодавстві відбулося розділення звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання на два окремі кримінально-правові субінститути. Це стало можливим завдяки ухваленню Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік. Даний нормативно-правовий акт не передбачав звільнення від відбування покарання за хворобою, проте вперше нормативно закріплено низку інших правових підстав для звільнення від покарання.

Кримінальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. (уведений у дію з 1 квітня 1961 р.) не регламентував звільнення від покарання за хворобою. Інститут звільнення від покарання за хворобою в радянському законодавстві функціонував, однак його було віднесено до кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих кодексів. Такий підхід нормативного регулювання інституту звільнення від покарання за хворобою застосовувався в законодавстві більшості республік Радянського Союзу. Регламентація звільнення від покарання за хворобою як кримінально-правового інституту була представлена лише у кримінальних кодексах Литви, Латвії й Естонії.

У рамках кримінально-виконавчої діяльності застосування інституту звільнення від покарання за хворобою більш детально регламентувалося ст. 109 Виправно-

трудового кодексу УРСР від 23 грудня 1970 р., з посиланням на порядок, установлений ст. 408 КПК УРСР.

Положення ст. 408 КПК УРСР 1960 р., у редакції введення її в дію, «Звільнення від відбуття покарання засудженого, який захворів на тяжку хворобу» регулювали питання звільнення від дальшого відбуття покарання особи, яка під час відбуття покарання захворіла на хронічну душевну або іншу тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуттю покарання. Тобто правозастосовна діяльність фактично зводилася до звільнення лише від подальшого відбуття покарання за однією з підстав, як-от: хронічна душевна або інша тяжка хвороба. Вказані підстави не мали окремої спеціальної правової регламентації, за винятком посилання на можливість застосування примусових заходів медичного характеру. Однак надалі ця стаття КПК 1960 р. зазнавала неодноразових змін.

Свою думку щодо доцільності звільнення від покарання за хворобою, яке унеможливує подальше утримання особи, висловив відомий радянський учений у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права О.С. Міхлін: «Болезнь осужденного делает цели наказания недостижимыми, а само карательное воздействие на тяжело больного негуманным, бесполезным и усугубляющим процесс противодействия болезни» [10]. Таке звільнення від відбування покарання О.С. Міхлін іменував перериванням відбування покарання.

Останній радянський нормативно-правовий акт, що регламентував союзне кримінальне законодавство, – Основи кримінального законодавства СРСР та республік від 2 липня 1991 р. Однак цей Закон не набрав чинності у зв'язку з розпадом Радянського Союзу. Він може слугувати лише пам'яткою союзного законодавства, оскільки звільнення від покарання за хворобою вперше представлено як інститут кримінального права (ст. 52).

У результаті проведеного аналізу етапів зародження та становлення інституту звільнення від покарання за хворобою в радянський період можна стверджувати, що останній проходив досить тривалий час та викристалізувався переважно в останні десятиріччя існування

Радянського Союзу. Особливості генезису й аритмічність розвитку даного інституту в радянський період можуть пов'язуватися як із політико-правовим режимом того часу, політичною доцільністю, так і з еволюційністю його розвитку, зокрема з гуманізацією кримінально-правових процесів і розвитком суміжних галузей науки, як-от судова медицина.

Звільнення від покарання за хворобою, відповідно до постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР», продовжувало застосовуватися в рамках КПК 1960 р. Тобто вказаний інститут належав до процесуального права аж до часу ухвалення Кримінального кодексу України (2001 р.).

Внесений на розгляд Верховної Ради України урядовий проєкт Кримінального кодексу України було взято за основу. Альтернативний проєкт Кримінального кодексу України, поданий народним депутатом України І.М. Пилипчуком 15 травня 1998 р., був урахований окремими положеннями під час доопрацювання урядового проєкту. Однак ці врахування не стосувалися інституту звільнення від покарання за хворобою.

Сучасний період розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою нерозривно пов'язаний із набранням чинності Кримінальним кодексом України. Регламентація інституту звільнення від покарання за хворобою цілком відтворює логічність та послідовність його розвитку.

На тимчасово окупованій території України, тобто Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, за Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII, поширюється особливий правовий режим. Однак на вказаних територіях, «тимчасово окупованих унаслідок збройної агресії Російської Федерації», фактично застосовується законодавство Росії, зокрема і положення ст. 81 Кримінального кодексу РФ «Освобождение от наказания в связи с болезнью». Тому нормативно-правові акти РФ, які застосовуються на тимчасово окупованій території України, зокрема норм ст. 81

Кримінального кодексу РФ, підлягають обов'язковому подальшому дослідженню.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений ретроспективний аналіз інституту звільнення від покарання за хворобою у вітчизняному законодавстві показав ускладненість та тривалість процесів його формування. Передумови та процес зародження інституту звільнення від покарання за хворобою розвивалися «еволюційно» та були зумовлені неможливістю здійснення трудової діяльності засудженими і розвитком гуманістичних начал у кримінальному законодавстві. Хоча первинною потребою запровадження вказаного інституту виступала складність забезпечення належного рівня медичного обслуговування тяжкохворих засуджених.

Нормативне закріплення вказаного інституту, зокрема в частині звільнення психічно хворих засуджених, нерозривно пов'язано з розвитком правозастосування інституту неосудності, що бере свій початок із періоду імперських експансій території України XIX ст.

Становлення звільнення від покарання за хворобою як кримінально-процесуального інституту відбулось у радянський період. Як інститут кримінального законодавства звільнення від покарання за хворобою вперше закріплено лише у Кримінальному кодексі України 2001 р. Тому, з огляду на нещодавність законодавчого регулювання та відсутність ґрунтовних досліджень інституту звільнення від покарання за хворобою, останній можна віднести до новаторської групи, що потребує подальших законодавчих змін. Так, Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи» у складі комісії створена робоча група з питань розвитку кримінального права [11]. Напрацювання вказаної робочої групи в частині Контрольного проекту нового Кримінального кодексу України буде основою законопроектної діяльності. Проте інститут звільнення від покарання за хворобою, з урахуванням ретроспективних особливостей розвитку останнього, підлягає подальшому науковому пошуку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III: у редакції станом на 3 вересня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.05.2021).
2. Поліщук Н.І. Звільнення від покарання за хворобою у кримінальному праві України : дис. ... докт. філ. наук : 081. Львів, 2021. 238 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3745/1/polichuk_d.pdf (дата звернення: 12.05.2021).
3. Шмат М.С. Періодизація становлення та розвитку інституту звільнення від покарання за хворобою. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 22–23 січня 2021 р. Харків, 2021. С. 74–78.
4. Шаляпин С.О., Плотников А.А. Особенности заключения умалишенных преступников в России XVII–XVIII вв. *Пенитенциарная наука*. 2018. № 2(42). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-zaklyucheniya-umalishennyh-prestupnikov-v-rossii-xvii-xviii-yy> (дата звернення: 15.05.2021).
5. Духовский М.В. Русский уголовный процесс: издание для студентов. Москва : Тип. А.П. Поплавского, 1910. 448 с. URL: <http://library6.com/3596/item/442625> (дата звернення: 15.05.2021).
6. Баршев С.И. Общие начала теории и законодательств о преступлениях. Москва : Универ. типограф, 1841. 251 с. URL: <http://study.garant.ru/#/document/6186544/paragraph/> (дата звернення: 17.05.2021).
7. Закревский И.П. Пятый международный пенитенциарный конгресс. *Журнал Министерства юстиции*. 1895. №10. С. 121–149.
8. История советского уголовного права 1917–1947 / науч. ред. А.А. Герцензон. Москва : Юрид. изд-во Мин-ва юстиции СССР, 1948. 466 с. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum107/> (дата звернення: 07.05.2021).

9. О выявлении в местах заключения осужденных, заболевших душевной болезнью или тяжелым недугом и их освобождении: директива НКВД СССР № 414 от 23.09.1942 г. *Сборник основных нормативных актов органов государственной власти и управления об уголовной ответственности за преступления и освобождения от наказания*. Москва : Изд-во МООП СССР, 1968.

10. Михлин А.С. Проблемы досрочного освобождения от отбывания наказания. Москва : ВНИИ ВМД СССР, 1982. 152 с.

11. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019#Text> (дата звернення: 06.05.2021).

REFERENCES:

1. Kriminalnii kodeks Ukraini [Criminal codex of Ukraine]. (2020, September, 3). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

2. Polishchuk, N.I. (2021). Zviltennia vid pokarannia za khvoroboiu [Exemption from punishment due to illness in Ukraine criminal law]: *Doctor's thesis*. Lviv : Lviv state University of internal affairs. Retrieved from http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3745/1/polichuk_d.pdf [in Ukrainian].

3. Shmat, M.S. (2021). Periodizatsiia stanovlennia ta rozvitku insitutu zviltennia vid pokarannia za khvoroboiu [Periodization of the formation and development of the institution exemption from punishment]. *Proceenig of the Conference "Teoreticnhi ta praktichni probllemi pravovogo reguliuvannia suspilnikh vidnosin" – Teoretical and practical problems of legal regulation of social relations: materials of the international conference* (pp. 74–78). Khariv [in Ukrainian].

4. Shaliapin, S.O. & Plotnikov, A.A. (2018). Osobennosti zakliuchenia umalshennikh prestupnikov v Rossii XVII–XVIII vv. [Features of imprisonment of insane criminals of Russia on the XVII–XVIII century]. *Penitentsiarnaya nauka – Penitentiary science*, 2. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-zaklyucheniya-umalishennyh-prestupnikov-v-rossii-xvii-xviii-vv> [in Russian].

5. Duhovski, M.V. (1910) *Russkii ugolovnij protsess: izdanie dlia studentov*. [Russian criminal process: Edition for students]. Moskva : A.P. Poplavski print house. Retrieved from <http://library6.com/3596/item/442625> [in Russian].

6. Barshev, S.I. (1841). *Obshchie nachala teorii i zakonodatelstva o prestupleniiakh* [General principles of theory and legislation on crimes]. Moskva : University printed house. Retrieved from <http://study.garant.ru/#/document/6186544/paragraph/> [in Russian].

7. Zakrevski, I.P. (1895). Piatii mezhdunarodnii penitentsiarnii kongress [Fifth Penitentiary Congress]. *Zhurnal Miniserstva yustitsii – Department of Justice magazine*, 10, 121–149 [in Russian].

8. Gertsenzon, A.A. (Eds). (1948). *Istoriia sovetskogo ugolovnogo prava 1917–1947* [History of soviet criminal law 1917–1947] Moskva: Yuridicheskoe izdatelstvo Ministerstva iustitsii SSSR. Retrieved from <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum107/> [in Russian].

9. О выявлении в местях заключения осужденных, заболевших душевной болезнью или тяжелым недугом и их освобождении: директива НКВД СССР № 414 от 23.09.1942. [On the identification in places of confinement on convicts who have fallen with mental illness or a serious illness and their release: directive PSIA of USSR № 414 от 23.09.1942]. *Sbornik osnovnikh normativnikh aktov organov gosudarstvennoi vlasti i upravleniia ob ugolovnoi otvetstvennosti za prestuplenia i osvobozhdeniia ot nakazaniia*. – Collection of basic regulation of public for authorities and management of criminal liability for crimes and release from punishment. Moskva, 1968 [in Russian].

10. Mikhlin, A.S. (1982). *Problemi dosrochnogo osvobozhdeniia ot otbivaniia nakazaniia* [Problems of early release from serving a sentence]. Moskva : VNII MVD USSR [in Russian].

11. Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 2 августа року 2019 № 584/2019. [Questions of the Commission legal reform: Decree of the President of Ukraine from 2 august 2019 № 584/2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019> [in Ukrainian].